

С. А. Матюх

кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародних економічних відносин, Хмельницький національний університет, Україна
matuh@meta.ua

ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ЗАСАД ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Анотація. У статті досліджено теоретичні та практичні аспекти ефективності діяльності вищих навчальних закладів в умовах формування ринкових відносин. Визначено структуру ефективності діяльності університету з урахуванням особливостей її функціонування на рівні суспільства, колективу, індивіда. Запропоновано авторське трактування економічної категорії «ефективність діяльності ВНЗ». Обґрунтовано, що ефективність діяльності вищого навчального закладу повинна розглядатися з позиції задоволення державних потреб у кадрах вищої кваліфікації, підвищення загального інтелектуального рівня суспільства і кадрового забезпечення національної економіки. Проведено порівняльний аналіз ефективності діяльності вищих навчальних закладів за часів командно-адміністративної та ринкової систем. Для здійснення загальної оцінки діяльності вищих навчальних закладів запропоновано використання інтегрального показника, що містить індивідуальну, ринкову, макроекономічну і національну ефективність.

Ключові слова: ефективність діяльності, вищі навчальні заклади, структура ефективності, інтегральний показник, ринкове середовище.

С. А. Матюх

кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародних економічних відносин, Хмельницький національний університет, Україна

ФОРМИРОВАНИЕ КОНЦЕПТУАЛЬНЫХ ОСНОВ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

Аннотация. В статье исследованы теоретические и практические аспекты эффективности деятельности высших учебных заведений в условиях формирования рыночных отношений. Определена структура эффективности деятельности университета с учетом особенностей ее функционирования в обществе, коллективе и на индивидуальном уровне. Предлагается авторская трактовка экономической категории «эффективность деятельности вуза». Обосновано, что эффективность деятельности высшего учебного заведения должна рассматриваться с позиции удовлетворения государственных потребностей в кадрах высшей квалификации, повышения общего интеллектуального уровня общества и кадрового обеспечения национальной экономики. Проведен сравнительный анализ эффективности деятельности высших учебных заведений в условиях командно-административной и рыночной систем. Для общей оценки деятельности высших учебных заведений предложено использовать интегральный показатель, который включает индивидуальную, рыночную, макроэкономическую и национальную эффективность.

Ключевые слова: эффективность деятельности, высшие учебные заведения, структура эффективности, интегральный показатель, рыночная среда.

Sergiy Matyukh

Ph.D. in Economics, Associate Professor, Khmelnytsky National University, Ukraine

THE CONCEPTUAL BASICS OF EFFICIENCY FORMATION IN FUNCTIONING OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Abstract. The author examines the theoretical and practical aspects of efficiency in higher educational institutions functioning under the conditions of market relations development. The study defines the structure of efficiency in functioning of university taking into account the peculiarities of its functioning in society, on the personnel and individual levels. The author suggests own interpretation of the economic category «efficiency in functioning of higher educational institutions». It is grounded that efficiency in functioning of a higher educational institution should be considered in order to meet the national needs in the most qualified staff, rising general intellectual standards in the society and provide personnel maintenance of the national economics. In the study, a comparative analysis of the efficiency in higher educational institution functioning under the command-authoritative and market systems has been conducted. The author proposes the integral Index which comprises individual, market, macroeconomic and national effectiveness for general assessment of higher educational institutions general functioning.

Key words: efficiency in functioning; higher educational institutions; efficiency structure; integral index; market environment.

JEL Classification: I20, I21, I28

Постановка проблеми. У новому тисячолітті відбувається поширення глобалізаційних процесів і становлення інформаційного суспільства. Але Україна поки що не відповідає цим світовим тенденціям соціально-економічного та суспільного розвитку. Аби подолати відставання, провідним напрямом державної політики повинна стати адаптація вищої освіти нашої країни до міжнародних трендів і вимог, підвищення рівня міжнародної конкурентоспроможності та ефективності діяльності вищих навчальних закладів (ЕД ВНЗ). Сьогодні ЕД ВНЗ має розглядатися як 1) соціальний чинник, що забезпечує адаптацію людини у професійній сфері та повсякденному житті; 2) економічний чинник, який сприяє росту економічної віддачі висококваліфікованої праці; 3) інноваційний чинник, який дозволяє нарощувати інтелектуальний потенціал країни [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження ефективності діяльності ВНЗ є досить різноманітними. Учені розкривають її сутність як чинника національного добробуту, джерела інноваційного розвитку економіки, елементу системи економічної безпеки та індикатора діяльності ВНЗ, який у ринковому середовищі виступає підприємницьким суб'єктом або некомерційною організацією. Складові ефективності діяльності вищих навчальних закладів та їхній зв'язок із іншими економічними категоріями перебувають у фокусі наукових досліджень таких українських економістів, як Ю. М. Вітренко [2], І. М. Гріщенко [3], В. І. Луговий [4], М. Ф. Степко [5]. Варомий внесок у формування наукової думки щодо оцінки ефективності діяльності господарських суб'єктів ринкової економіки зробили зарубіжні вчені Б. Беккер (B. Becker) [6], Г. Беккер (G. Becker) [7], Е. Денісон (E. Denisson) [8],

Дж. Л. Гібсон (*J. L. Gibson*) [9]. У більшості робіт для трактування ефективності діяльності ВНЗ використано традиційний підхід. Водночас, інтегральний підхід, який виділяв би зовнішню і внутрішню ефективність діяльності ВНЗ з урахуванням ролі освіти в теорії людського капіталу, в наукових дослідженнях відсутній.

Мета статті полягає у визначенні основних складових, які в сучасному мінливому світі формують основні елементи та рівні структури ефективності діяльності вищих навчальних закладів.

Основні результати дослідження. Наукові дослідження у сфері ефективності, результативності, конкурентоспроможності, економічної безпеки ВНЗ характеризуються акцентом на ефективності формування і розвитку людського капіталу, а також внутрішній економічній ефективності, що ґрунтується на комерційній основі. На наш погляд, структуру ефективності діяльності ВНЗ потрібно визначати з позиції реалізації системи інтересів суспільства (рис. 1).

З огляду на структуру ефективності діяльності ВНЗ за рівнями (суспільство, колектив, особистість) зазначимо, що цільове завдання соціальної ефективності полягає в задоволенні потреб особи в освіті, підготовці фахівців необхідної кваліфікації і профілю, отриманні нових знань і наукових результатів, які у своїй сукупності забезпечують стабільні темпи економічного зростання. Мета ж ринкової ефективності зводиться до виконання договірних зобов'язань та отримання максимального прибутку в розрахунку на одиницю витрачених ресурсів.

На нашу думку, в сучасних умовах визначати ефективність діяльності ВНЗ можна тільки із застосуванням комплексного підходу, що передбачає однакову увагу до соціальної, ринкової, внутрішньої, зовнішньої та інших видів (рівнів) ефективності діяльності закладу. Крім того, потрібно чітко розмежовувати поняття «ефективність вищої освіти» і «ефективність діяльності ВНЗ».

Ми вважаємо, що ефективність діяльності ВНЗ – це соціально-ринкова категорія, яка є комплексним відображенням господарської, колективної та індивідуальної результативності й формується на мікро-, мезо- і макро-рівнях ринкового середовища, основною умовою якої є отримання очікуваних результатів шляхом оптимізації витрат усіх видів ресурсів. Під оптимізацією розуміється використання мінімально допустимого рівня витрат, які забезпечують задану якість освітньої послуги, професійну компетенцію випускника та його власні якості. Структура економічної категорії «ефективність діяльності ВНЗ», на наш погляд, методологічно повинна будуватися на основі змісту категорії «ефективність вищої освіти», але з урахуванням реально оцінюваних ефектів, зумовлених діяльністю конкретного ВНЗ, а не регіональної або національної системи вищої освіти.

Зміна загальної системи та умов надання вищої освіти вимагає від ВНЗ формування власної поведінки з урахуванням досягнення максимально можливого рівня соціально-економічної ефективності. Водночас, специфіка вищої освіти як виду діяльності, а також інституціональні основи її здійснення в сучасних умовах визначають дещо інший погляд на розуміння ЕД ВНЗ.

З одного боку, вищий навчальний заклад, будучи установою соціальної сфери, надає суспільству та окремим індивідам освітню послугу. Суспільний характер освітньої послуги вищої освіти, як відомо, виявляється у формуванні інтелектуального і трудового потенціалу галузей у секторах національної економіки, а також у забезпеченні економічної та інтелектуальної безпеки держави. З огляду на це поняття ефективності діяльності вищого навчального закладу має розглядатися з макропозицій, а саме з точки зору задоволення державних потреб у кадрах з вищою освітою, підвищення загального інтелектуального рівня суспільства і кадрового забезпечення національної економіки.

З другого боку, з усіх видів освітньої діяльності вища освіта найбільшою мірою наближена до ринкового чи індивідуального блага. І це пов'язано не лише із розвитком платної освіти. У період соціалістичного господарювання, коли функціонувала державна система освіти, вища освіта не була обов'язковою та загальнодоступною. Її мета полягала в забезпеченні економіки необхідним і достатнім за кількістю та професійально-кваліфікаційними характеристиками керівних, інженерних, технологічних, наукових і викладацьких кадрів. Кожна особа мала можливість визначити для себе потребу у здобутті вищої

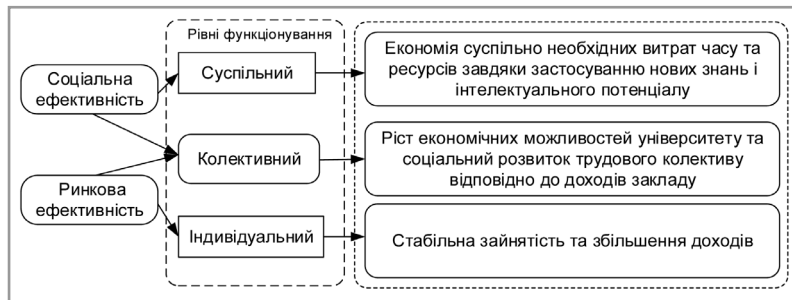

Рис. 1. Структура ефективності ВНЗ відповідно до рівнів функціонування
Джерело: Власна розробка автора

освіти та залежно від власних здібностей, на загальних підставах брати участь у конкурсі на отримання освітньої послуги від держави. Отже, послуга вищої професійної освіти мала властивість розподілу і ринкового вибору залежно від пріоритетів індивіда-споживача. Усе це повною мірою і в командно-адміністративній економіці дозволяло віднести освітню послугу до індивідуальних благ.

У сучасних умовах, коли послуги вищої професійної освіти надаються не лише на бюджетній, а й на комерційній основі, міра їх економічності та індивідуалізації підвищується. Послуги стали доступнішими для споживача завдяки розширенню освітнього сектору і структури пропозиції освітніх послуг вищої професійної освіти. Посилюлася ринкова складова в діяльності установ вищої професійної освіти – вони стали агентами галузевого ринку освітніх послуг та національного ринку праці.

Основна маса людей розглядає здобуття вищої освіти як джерело підвищення власної ринкової вартості на ринку праці. Відтак для навчання обирається той ВНЗ, який не лише надає якісну освіту за напрямом підготовки в найбільш зручній для споживача формі, а й додає до диплому такі нематеріальні активи, як бренд навчального закладу, практичні навички за професією, а також поглиблені знання із суміжних або супутніх наук (зокрема у формі другої вищої освіти або додаткової кваліфікації), що дозволяє максимально реалізувати себе на ринку праці.

Роботодавці як споживачі результатів діяльності вищих навчальних закладів у вигляді фахівця з вищою освітою певного профілю також висувають свої вимоги, відповідність яким сприймається ними як показник ефективності вищої освіти. Зацікавлені в отриманні якісного продукту ЕД ВНЗ хочуть, щоб випускник, окрім базової та професійної теоретичної підготовки, володів навичками вирішення практичних завдань і новими технологіями конкретної галузевої спрямованості, сучасні інноваційні знання у визначеній галузі, а також високу здатність до самонавчання й пошуку необхідної інформації. Іншими словами, роботодавець цікавиться не абстрактним фахівцем, а той, який орієнтований на галузь і її проблеми.

На перший погляд, основні параметри оцінки ефективності з боку споживачів освітніх послуг і продукту діяльності ВНЗ збігаються, проте сучасний абітурієнт віддає перевагу ширшим освітнім можливостям, а роботодавець – галузевій спрямованості професійної підготовки. На нашу думку, ефективність діяльності вищих навчальних закладів з боку споживача слід розглядати саме з цих двох позицій.

В умовах зміни системи фінансування вищої професійної освіти кожний ВНЗ змушений організувати та вести свою діяльність як успішний господарський суб'єкт, що підвищує його ринкову активність і, до певної міри, змінює стиль поведінки. Однак максимізація прибутку в такому випадку не може становити головну ціль діяльності ВНЗ. Наразі заклади освіти, будучи некомерційними організаціями, перейняли стиль ринкової поведінки, притаманний суб'єктам ринкової економіки, основною метою яких є отримання максимального прибутку. Посилення конкуренції серед навчальних закладів, зміна умов ведення господарської діяльності приводять до того, що ВНЗ переходять на ринкові принципи поведінки й господарювання, що характеризується прагненням до інноваційних перетворень, запобігання майбутнім небезпекам та ін. І якщо раніше такого стилю поведінки дотримувалися приватні ВНЗ у період становлення, то нині підприємницького нахилу набуває діяльність державних ВНЗ. Але при цьому вони залишаються некомерційними організаціями за нормативно-законодавчими актами, ускладнюючи оцінку економічної ефективності діяльності ВНЗ.

Вищі навчальні заклади, що дотримуються різних стилів поведінки, істотно відрізняються один від одного за своїми характеристиками, зокрема за критеріями ефективності. Наприклад, у разі позитивної стратегії головним критерієм ЕД ВНЗ є виконання кошторису витрат. Ефективність роботи таких організацій зазвичай вимірюється в таких показниках, як кількість студентів, кількість наданих послуг, обсяг ресурсів, витрачених із бюджету або залучених із позабюджетних джерел. Для ринкового ВНЗ критерії ефективності повинні ґрунтуватися на результаті надання послуг. І хоч за характером діяльності освітньої організації результат у вигляді прибутку не є основним, але він є необхідним.

На підставі вищезазначеного ми вважаємо, що для оцінки ЕД ВНЗ доцільно використати методики Дж. Л. Гібсон (*J. L. Gibson*) та Дж. Іванцевич (*J. Ivancevich*) [9]. Вони виділяють три рівні аналізу ефективності організації, які співпадають із трьома рівнями управлінської відповідальності: індивідуальний, груповий і організаційний. Відповідно вказані автори розрізняють три види ефективності. На базовому рівні знаходиться індивідуальна ефективність, яка свідчить про рівень виконання завдань конкретними членами організації. Другий рівень – групова ефективність, що є або сумою індивідуальної ефективності всіх членів групи, або синергетичним ефектом від об'єднання індивідуальних особливостей. Третій рівень – організаційна ефективність, що визначається як результат синергії індивідуальної та групової ефективності. Враховуючи складність організаційної структури і різнонаправленість видів діяльності підрозділів ВНЗ, на наш погляд, використання цього підходу дозволить оцінити елементи як соціальної, так і економічної ефективності й на цій підставі здійснити інтегральну оцінку ЕД ВНЗ як господарського суб'єкта.

Отже, ефективність діяльності ВНЗ має розглядатися з декількох точок зору (рис. 2): індивіда як споживача освітніх послуг (індивідуальна інвестиційна ефективність); господарського суб'єкта (мікроекономічна ефективність); держави як замовника і гаранта задоволення громадських потреб (макро-/загальнонаціональна ефективність); регіонального ринку праці та конкретного працедавця – споживача продукту ВНЗ (ринкова ефективність).

Інші, розглянуті раніше, прояви ефективності вищої професійної освіти або не можуть бути визначені відносно конкретного навчального закладу, оскільки виявляються у формі сукупного результату функціонування всієї системи вищої професійної освіти, або мають характер зовнішніх ефектів, що виникають у процесі підготовки ВНЗ і подальшого працевлаштування фахівця із вищою освітою. Узагальнена характеристика ефективності, на нашу думку, є інтегральною ефективністю діяльності ВНЗ, позаяк запропоновані для розгляду аспекти до певної міри взаємопов'язані та характеризуються взаємним впливом.

Указані напрями оцінки ефективності функціонування закладу не є цілком самостійними і незалежними один від одного. Насправді існують як окремі, так і загальні оціночні критерії. Загальним для всіх напрямів можна вважати критерій відповідності спектру та напрямів запропонованих освітніх програм структурі попиту. Показники, що характеризують ефективність витрачання бюджетних коштів, будуть загальними при оцінці внутрішньогосподарської і макроекономічної ефективності. Критерії відповідності попиту на ринку праці у фахівців із вищою освітою важливі для оцінки макроекономічної та ринкової ефективності. Одночасно кожний із напрямів повинен мати специфічні критерії, що дозволяють оцінити саме цей аспект діяльності ВНЗ.

Висновки. Отже, визначення та уточнення як загальних, так і спеціальних критеріїв, а також методик оцінки ефективності діяльності вищого навчального закладу є, на наш погляд, пріоритетним завданням у процесі реформування системи освіти. Окрім того, слід відзначити, що тут спостерігається абсолютно чіткий збіг інтересів різних сторін – учасників соціально-економічних процесів в якому та ефективному функціонуванні ВНЗ. Це, своєю чергою, зумовлює необхідність розвитку системи соціального партнерства у вищій професійній освіті у ширшому розумінні більшою мірою, ніж у системі соціально-трудових відносин. Таким чином, нагальною потребою, і особливо для України, є налагодження й поглиблення співпраці всіх зацікавлених сторін з метою підвищення ефективності діяльності вищих навчальних закладів.

Література

1. Комарова О. А. Особливості формування випереджального рівня освітнього потенціалу суспільства / О. А. Комарова // Економічний часопис-XXI. – 2011. – № 9-10. – С. 57-60.
2. Вітренко Ю. М. Основні напрями реформування економічного механізму вищої освіти / Ю. М. Вітренко // Вісник КНУТД. – 2011. – № 5. – С. 315-319.
3. Грищенко І. М. Економічні умови забезпечення якості освітніх послуг у системі вищої освіти : монографія / І. М. Грищенко. – К. : Педагогічна думка, 2012. – 87 с.
4. Луговий Ю. М. Фінансово-економічне забезпечення дослідницько-інноваційної діяльності вітчизняної та світової освіти: порівняльний аналіз / В. І. Луговий, Ж. В. Таланова // Вісник КНУТД. – 2012. – № 4. – С. 9-17.
5. Степко Ю. М. Вища освіта в системі суспільно-економічних відносин: нові реалії для України / Ю. М. Степко // Вісник КНУТД. – 2012. – № 4. – С. 312-321.
6. Becker B. E. The HR Scorecard: Linking People, Strategy, and Performance / B. E. Becker, M. A. Huselid, D. Ulrich. – Boston : Harvard Business School Press, 2001. – 304 p.
7. Becker G. S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education / G. S. Becker. – Chicago : University of Chicago Press, 1964. – 124 p.
8. Denison E. F. Accounting for United States Economic Growth / E. F. Denison. – Washington, DC : Brookings Institute, 1974. – 355 p.
9. Гібсон Дж. Л. Организации: поведение, структура, процессы / Дж. Л. Гибсон, Дж. Иванцевич, Д. Х., мл. Доннелли ; пер. с англ. – 8-е изд. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 662 с.

References

1. Komarova, O. A. (2011). Peculiarities of society's advanced educational potential level forming. *Economic Annals-XXI*, 9-10, 57-60 (in Ukr.).
2. Vitrenko, Yu. M. (2011). Main directions of higher educational economic mechanism reforming. *Herald of KNUVD*, 5, 315-319 (in Ukr.).
3. Hryshchenko, I. M. (2012). *Economic conditions of the qualitative educational services providing in the system of higher education*. Kyiv: Pedagogic Thought (in Ukr.).
4. Luhovyi, Yu. M., & Talanova, Zh. V. (2012). Financial-economic provision of research and innovative activity of national and global education: comparative analysis. *Herald of KNUVD*, 4, 9-17 (in Ukr.).
5. Stepko, Yu. M. (2012). Higher education in the system of social and economic relations: new realities for Ukraine. *Herald of KNUVD*, 4, 312-321 (in Ukr.).
6. Becker, B. E., Huselid, M. A., & Ulrich, D. (2001). *The HR Scorecard: Linking People, Strategy, and Performance*. Boston: Harvard Business School Press.
7. Becker, G. S. (1964). *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education*. Chicago: University of Chicago Press.
8. Denison, E. F. (1974). *Accounting for United States Economic Growth*. Washington, DC: Brookings Institute.
9. Gibson, J. L., Ivancevich, J. M., & Donnelly, J. H. (2000). *Organizations: Behavior, Structure, Processes* (8th ed.). (Trans. from Eng.). Moscow: INFRA-M (in Rus.).

Рис. 2. Структура інтегральної ефективності діяльності вищого навчального закладу

Джерело: Власна розробка автора

Стаття надійшла до редакції 19.04.2013